

Torontál vármegye „első emberei” – a reformkorban és annak hajnalán (1807–1849)

I. Történelmi előzmények

Az 1718. július 21-én megkötött pozsareváci békeszerződés („Friede von Passarowitz”) értelmében Magyarország teljes területe felszabadult a török iga alól.¹ Új korszak kezdődött nemcsak Magyarország, hanem az utolsóként visszaszerzett térség, a Temesi bánság („Temeschwarer Banat”) életében is. Az 1716 és 1717 között – fegyveresen – visszafoglalt 28 523 km²-es területet² azonban a császári adminisztráció nem adta vissza Magyarország számára, hanem eltérő szerepet szánt neki. Ennek – a magyarság számára – később igen súlyos etnikai, illetve felekezeti következményei lettek.

A Habsburg-ház egy Magyarországtól különálló, kvázi „osztrák örökös tartományt” kívánt létrehozni a térségből, ahová a Német-római Birodalom különböző pontjairól római katolikus vallású, jobbára német anyanyelvű lakosságot kívánt telepíttetni. Ebben pártfogója lett a római katolikus egyház is.³

A Bánság népességének jó részét a török időkben elveszítette. A magyarság szinte teljesen kiveszett a területről. A római katolikus egyházat jobbára a térségben „kóborló” – a maroknyi megmaradt hívőnek lelki támaszt nyújtó

– ferences barátok, illetve jezsuiták képviselték.⁴ A 16. század második felétől a török iga lerázásáig a csanádi püspök titulusa jóformán csak „címzetes” volt. Egyházmegyéjét a püspök nem látogathatta; jobbára Pozsonyban (Bratislava) vagy a magyarországi római katolikus egyház új székhelyén, Nagyszombat (Trnava) városában töltötte mindennapjait.⁵ A magyarság eltűnése miatt a reformáció sem tudott ezen a területen gyökeret verni. Mindössze csak a szerbség és a románság képviseltette magát. Előbbi a térség nyugati, utóbbi annak keleti részén kezdett egyre nagyobb számban letelepedni. A szerbek jelentősebb számú betelepődése már az ún. „vegyes házi királyok” uralkodása (1301–1526) alatt is megfigyelhető volt. A románok tömeges bevándorlása viszont jobbára a 16-17. századra tehető. Már csak ezen utóbbi tények miatt is kudarcra volt ítélve a bécsi udvar terve egy „római katolikus felekezetű, német ajkú” térség kialakítására. Habár a nagy telepítő Habsburg uralkodók – III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780), illetve II. József (1780–1790) – minden eszközzel igyekeztek akarataikat végigvinni, végül a kívánt célt mégsem érték el.⁶ Bár tény, hogy jelentősebb számú római katolikus felekezetű, jobbára német ajkú személy telepedett le a Bán-

¹ TARJÁN M. TAMÁS: *A pozsareváci béke megkötése*. RubicONLINE:

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1718_julius_21_a_pozsarevaci_beke_megkotese/ (Letöltés ideje: 2018. január 13.)

² EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: *Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai*. 659. p. In: DOBROVITS SÁNDOR (szerk.): *Magyar Statisztikai Szemle*. 6. évfolyam, 6. szám. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1928. június

³ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XIII. kötet (Szentl–Titán)*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 562. p.

⁴ ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanin-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Grafikai Műhely, Tóthfalva, 1993, 103. p.

⁵ ZOMBORI ISTVÁN: *A Szeged-Csanádi Püspökség Egyházmegyei Múzeum és Kincstár. Megjelent a püspökség alapításának 975. a püspöki palota és a székesegyház átadásának 75. évfordulója alkalmából*. Szeged-Csanádi Püspökség. Szeged, 2005. Elektronikus elérhetőség: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/A_szegedi_csanadi_puspokseg/pages/001_szeged_csanadi_puspokseg.htm (Letöltés ideje: 2018. január 13.)

⁶ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Torontál vármegye „első emberei” – a „behozatali főispánok” – korszakában (1780–1807)*. *Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata*, XVII. évfolyam, 5. szám, 2017. október 23., 68. p.

ságban az ortodox románság és szerbség mellé. A legnagyobb tragédia, hogy a magyarság betelepedését megtiltották, és mindez érvényben is maradt, amíg Mária Terézia magyar királynő 1778–1779-ben vissza nem adta a Bánság területét Magyarországnak számára. Ebben jórészt a térség fejlesztésével kapcsolatos, egyre jelentősebb anyagi kiadások is ösztönözték.⁷ A magyarság tehát eleve később szállhatott „versenybe” az előbbiekben említett három népcsoport – a német, a román és a szerb – mögött. A magyar népelem „népességi súlypontja” a Bánságban egyértelműen a történelmi Torontál vármegye területére esett. Helyzetét súlyosbította, hogy a jobban termő bánsági földek korábban jobbára a német telepesekhez kerültek, ezért a magyarság kénytelen volt a silányabb minőségű területeken letelepedni. Arról nem is beszélve, hogy a magyarság jó része szegényebb sorból származott – a jóval módosabb, illetve „támogatott” németekhez képest –; nem véletlenül használták nagyobb hányadukra az ún. „gányó” elnevezést, amely nem csak a foglalkozásukra utalt.⁸ Példátlan volt továbbá, hogy a magyar nemességet is életre kellett kelteni, ezért a Bánság területére Magyarország más vidékeiről származó nemesi családok telepedtek le, és itt nyertek kisebb-nagyobb földbirtokokat. Torontál – akárcsak Temes és Krassó – vármegye nemessége is „importált”

volt. A három bánsági vármegye főispáni székébe – az önálló vármegyei lét első évtizedeiben – kizárólag a Habsburg Birodalomhoz, illetve az uralkodóhoz hű főnemesek kerülhettek. Egyebek mellett erre a jelenségre használta Kalapis Zoltán (1928–2005) művelődéstörténész, publicista, szerkesztő a „behozatali főispán” kifejezést.⁹ Torontál vármegye életében – és főispáni székében – először a 19. század első évtizedében kezdtek megjelenni a történelmi Torontál vármegye legjelentősebb főnemesi családjai. Jelen tanulmány nyolc – a 19. század első felében (1807–1849) a történelmi Torontál vármegye élén – a főispáni hivatal betöltő személy vázlatos életrajzát kívánja „dióhéjban” áttekinteni.

II. Torontál vármegyei főispánjai (1807–1849)

Torontál, akárcsak Temes és Krassó vármegyék – ismételt – létrehozása az 1778-as, illetve az 1779-es esztendőhöz kapcsolható. A Bánság visszacsatolását Magyarországhoz Mária Terézia magyar királynő már 1778 februárjában elrendelte. Ebben az évben zajlottak a közigazgatási-adminisztrációs előkészületek, majd 1779-ben sor került a vármegyék hivatalos felállítására is. Mária Terézia magyar királynő 1779. április 23-án kelt leiratával ismét felállította a történelmi Torontál vármegyét. Igaz, annak határai messze

⁷ „Brigido Pompeius, a ki a galicziai kormányzóság alelnökévé kinevezett Brigido Józsefet a tartományi elnökségben követte, az 1777. év derekán az adóhátralékok behajthatatlansága, az erdők, bányák és egyéb kincstári jószágok ki nem elégitő kezelése miatt, hosszabb előterjesztést intézett a királynőhöz, mely előterjesztés mindegyre jobban megerősítette abbeli meggyőződésében, hogy a temesvári tartomány a jelenlegi igazgatás alatt tovább fenn nem tartható. A magyar udvari kancellária, a helytartótanács és az udvari kamara főrangú tisztviselői ezalatt több ízben hangsúlyozták, hogy a temesi tartománynak Magyarországhoz való csatolásával nagy megtakarítások, az államjövödelmek pontosabb beszolgáltatása, a kincstári jószágok könnyebb és jövedelmezőbb kezelése érhető el. Albert szász-tescheni herceg közbenjárása is lényegesen előmozdította a visszakebelezés ügyét; főleg ennek köszönhető, hogy mikor 1777. november 9-én Esterházy Ferencz magyar udvari kancellár gróf Kollowrat udvari kamarai elnök és gróf Khevenhüller udvari főszámszéki elnök közös emlékiratot intéztek a délmagyarországi részek visszacsatolása iránt a királynőhöz, az kedvező fogadtatásra talált, úgy hogy a királynő a visszacsatoláshoz habozás nélkül elvben hozzájárult.” REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 428. p.

⁸ „A gányó dohánykertész Dél-alföldi (Szeged környéki) neve. Csúfnév. A dohánykertészségnek, azaz idegen, bérelt földön való önálló dohánytermesztésnek – még ha a termést részelték is – a Dél-Alföldön volt a legkorábbi hagyománya és egyben legszélesebb körű alkalmazása. A dohánykertészet az agrárszegénység hatalmas tömegeit foglalkoztatta, akik – a dohánykonjunktúra ingadozása következtében – bizonytalanságban és időnként nyomorban éltek, távol az állandó településektől, piszkos munkát folytattak. A gányó szó eredete ismeretlen, de eredeti jelentése: szegény, semmirekellő. E jelentése következtében alkalmazhatták a kertészek helyi elnevezéseként. A szó szélesebb, csaknem köznyelvi elterjedését Justh Zsigmond Gányó Julcsa című regénye (1894) segítette, amely a Dél-alföldi dohánykertészek életét is bemutatja.” ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon. II. kötet (F–Ka)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 264. p.

⁹ A „behozatali főispán” kifejezés utalás Kalapis Zoltán szóhasználatára, aki életrajzi lexikonjában a mindenkori Habsburg uralkodó kegyéből kinevezett, Torontál vármegye határain túlról érkezett, nemesi származású személyeket nevezte így. KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi kalauz. I. kötet (A–Gy). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Forum Kiadó, Újvidék, 2003, 374. p., GYÉMÁNT RICHÁRD: *Torontál vármegye „első emberei” – a „behozatali főispánok” – korszakában (1780–1807)*. *Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata*, XVII. évfolyam, 5. szám, 2017. október 23., 71. p.

nem estek egybe középkori névrokonának határait. Az ún. „vegyes házi királyok” regnálása (1301–1526) alatt Torontál vármegye mindössze Nagybecskerek (akkoriban csak Becskerek), illetve Törökbecse (azaz Becse), valamint Aracs vidékére koncentrált. A 18. század alkonyán életre hívott „Torontál vármegye határait a következőleg állapították meg: éjszakon Újszegedtől kezdve egész Perjámosig a Maros folyó, délen a katonai Határőrvidék, keleten Temes vármegye és nyugaton a Tisza folyó lettek a határai. A megyevonal Torontál és Temes vármegye között Perjámosnál vette kezdetét és eleintén délnek, majd később délkeletnek, kissé tovább délnyugatnak, majd ismét délnek irányult és haladt egészen Obrovác pusztáig, Pakác, Billét, Német, Szilas, Dinnyés, Újpécs, Czebra, Maczedonia, Dollác, Ofszenicza Szóka és Margitta községek határait érintve. A királyi bizottság Nagybecskereket tette meg a megye székhelyének és a vármegye területét négy járásra osztották fel. A járások székhelyei lettek: Nagybecskerek, Nagyszentmiklós, Kanizsa és Újpécs.”¹⁰

A történelmi Torontál vármegye ünnepélyes felavatása 1779. július 13-án Nagybecskereken történt. „E naptól kezdve a közigazgatás ismét a vármegyei önkormányzat kezébe jutott és a vármegye területe végleg visszakerült az anyaországhoz, a honnan a török hódoltság közel harmadfélszázaddal azelőtt elszakította.”¹¹ Az ünnepélyes felavatást követően a vármegye élére olyan főispánok kerültek, akik kezdetben a Habsburg uralkodóhoz hű, Torontál vármegyétől messze, a történelmi Magyarország más vidékein jelentősebb birtokokkal rendelkező főnemesek voltak. Kezdetben a „behozatali főispánok” voltak a vármegye első emberei. Így gróf radványi Győri Ferenc (1780–1783), gróf éleskői Batthyány János (1783–1785, 1790–1792), ócsai Balog Péter (1792–1802), nemes és gróf losonczi Gyürky István (1802–1807) torontáli főispán, illetve dezséri

Bachó János kerületi biztos (1785–1790) állt kezdetben Torontál vármegye élén.¹² Viszont az 1807-es esztendőben már egy olyan férfiú nevével találkozunk, akinek családja hosszú időn át jelentős hatást gyakorolt Torontál vármegye életére. Nem elhanyagolható szempont, hogy ez a család, a Hertelendyek több fő-, illetve alispánt is adtak a vármegyének. Szintén a második korszakban (1807–1849) jelent meg a vármegye politikai életében a beodrai Karátsonyi, valamint a bobdai Gyertyánffy család is. Ugyanakkor néhány „behozatali főispán” erre az időszakra is jutott eötvösesi Lovász Zsigmond, de főképp kisszántói Lányi József, valamint assakürthy Ghyczy József személyében.

II. 1. Hertelendi és vindornyalaki Hertelendy József, Torontál vármegye főispánja (1807–1809)

Sokak száma talán érdekes információ lehet, hogy a Hertelendy család sem volt őshonos torontáli família – kezdetben. Nagy Iván szerint a család a történelmi Zala vármegyéből származott, ahol a 16. század első felében nyerte el királyi adományként Vindornya-pusztát (ma Vindornyalak).¹³ A család a későbbiek folyamán több dunántúli vármegye életében is szerepet játszott. Hertelendy József (1758–1827) – a későbbi torontáli főispán – écskai Lázár Katalinnal – 1786. július 11-én – kötött házassága révén lett a Hertelendy család torontáli ágának őse.¹⁴ Érdeemes megjegyezni, hogy az écskai Lázár család az egyik legjelentősebb örmény származású nemesi família volt Torontálban. Tagjai a 18. század végén nemcsak a nemesi előnevükre utaló Écska (Ечка/Ечка) települést, hanem Bégaftót (Клек/Клек), Jankahídat (Янков Мост/Jankov Most), Lázárföldet (Лазарево/Lazarevo), Lukácsfalvát (Лукино Село/Lukino Selo), valamint Zsigmondfalvát (Лукићево/Lukićevo) is bir-

¹⁰ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 447. p.

¹¹ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 429. p.

¹² GYÉMÁNT RICHÁRD: *Torontál vármegye „első emberei” – a „behozatali főispánok” – korszakában (1780–1807)*. *Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata*, XVII. évfolyam, 5. szám, 2017. október 23., 68–77. pp.

¹³ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. V. kötet. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1859, 104–107. pp.

¹⁴ *A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja*:

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_J%C3%B3zsef_1758_-_1827 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

tokolták. Felfelé ívelő pályájukat az állattartásnak (főképp a szarvasmarha-tenyésztésnek), illetve kiváló üzleti érzéküknek köszönhették.¹⁵

Hertelendy József a történelmi Torontál vármegye felállításánál „bábáskodó” gróf Niczky Kristóf (1725–1787) kérésének tett eleget azáltal, hogy a Bánság területére telepedett át, és 1779-ben Torontál vármegye első főjegyzője lett. *„Midőn Niczky királyi biztos állásából távozott, azt a tanácsot adta az új tisztikarnak (tisztviselői karnak), hogy használják ki a kedvező alkalmat - amely soha többé kínálkozni nem fog -, és vegyenek a kincstártól - az általa engedélyezett kedvező feltételek mellett - az elnéptelenedett területekből földbirtokokat, s ne engedjék azokat idegenek kezére. Ha az új vármegyékben az idegenek kerülnének túlsúlyba, akkor ők kerülnének hatalomra is, a magyarság rovására.”*¹⁶ Ezen felbuzdulva Hertelendy József a kincstártól megvásárolta Bocsár falut (Бочар/Bočar) és a hozzá tartozó 5000 holdat. Nagy Iván szerint a birtokadományozásra – 73 329 Ft és négy krajcár vételár megfizetése mellett – I. Ferenc magyar király (1792–1835) kegyéből került sor 1803. július 8-án.¹⁷ „Az új földesúr” Bocsárra – 1821-től – németeket telepített be. A betelepülők jórészt Zsombolyáról (Jimbolia), valamint Nagybecskerekéről (Зрењанин/Zrenjanin) érkeztek, és idővel annyira megsokasodtak, hogy a szerbeket háttérbe szorították. Bocsár jobbára németek által lakott településsé vált. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a Hertelendy család a 19. század elején telepítette be magyar dohánykertészekkel és családjaikkal a Bocsár melletti Józsefházát, mely 1848-ig önálló pusztá volt, de a helység később feloszlott.¹⁸

A bocsári birtokszerzés után Hertelendy József nemcsak vármegyei földbirtokos lett, hanem a hivatali ranglétrán is gyorsan emelkedett. Előbb vármegyei főjegyző, majd alispán, végül – 1807

és 1809 között – Torontál vármegye ideiglenesen megbízott főispánjának nevezték ki. Emellett a királyi tanácsosi, valamint az aransarkantyús vitézi címet is elnyerte. I. Lipót magyar király uralkodása (1790–1792) alatt – rokonával, Lázár Jánossal – Torontál vármegye országgyűlési követje volt.¹⁹ Ehhez az – alispáni, illetve országgyűlési követi – időszakhoz kapcsolódik egy fontos momentum:

*„Az 1791 május 10-ére egybehívott közgyűlésen Hertelendy József alispán, mint a megye országgyűlési követje, »rövid de fontos és indultatos beszéddel« megköszönve a karok és rendek bizalmát, az országgyűlésről szóló nyomtatott történetet olvasta fel. A közgyűlés felbuzdulva az országgyűlésnek a magyar nyelv körül elért eredménye fölött (XVI. t.-cz.) elhatározta, »hogy nemcsak az közönséges és különös gyülekezeteknek jegyzőkönyvei, de még az vármegye bíráinak azokra teendő mindennemű munkái, sőt az raboknak ügyét is és ítéletét illető dolgok is ezután magyar nyelven folytassanak« és a főjegyzőnek meghagyta, hogy »minden végzéseit« magyar nyelven »közölje az vármegye mindennemű tisztjeivel«. Ezzel Torontál vármegye hivatalossá teszi a magyar nyelvet azon célzattal, »hogy idővel ezen születési nyelv annál nagyobb tökéletességre emeltetvén, ezáltal egyedül az hazafiaknak adassék alkalmatosság minden idegeneknek kirekesztésével az országban és annak megyéiben lévő hivatalok elnyerésére.»*²⁰

Hertelendy József hivatalviseléséről keveset tudunk, annyi bizonyos, hogy bár tisztelte a mindenkori Habsburg uralkodót, de annak nem volt „elvakult” híve. Erre a legjobb példa a még alispáni korszakából származó történet, hogy nem támogatta II. József magyar uralkodó (1780–1790) „németesítő” törekvéseit. Ezért eötvenesi Lovász Zsigmond királyi biztos agyonlövetéssel fenyegette meg. Erre a vármegyei közgyűlés a

¹⁵ NÉMETH FERENC: *Magyar-örmények a Bánát közéletében a 19. században. Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 4. No.1. (Spring 2013/1 Tavasz), 5. p. Elektronikus elérhetőség: http://www.southeast-europe.org/pdf/13/DKE_13_M_DKH_Nemeth-Ferenc.pdf (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

¹⁶ *A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:*

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_J%C3%B3zsef_1758_-_1827 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

¹⁷ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. V. kötet. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1859, 106. p.

¹⁸ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 30–31. pp.

¹⁹ HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői. 1779–1944. A Makói Múzeum Füzetei 100.*, Makó, 2001, 14. p.

²⁰ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 448–449. pp.

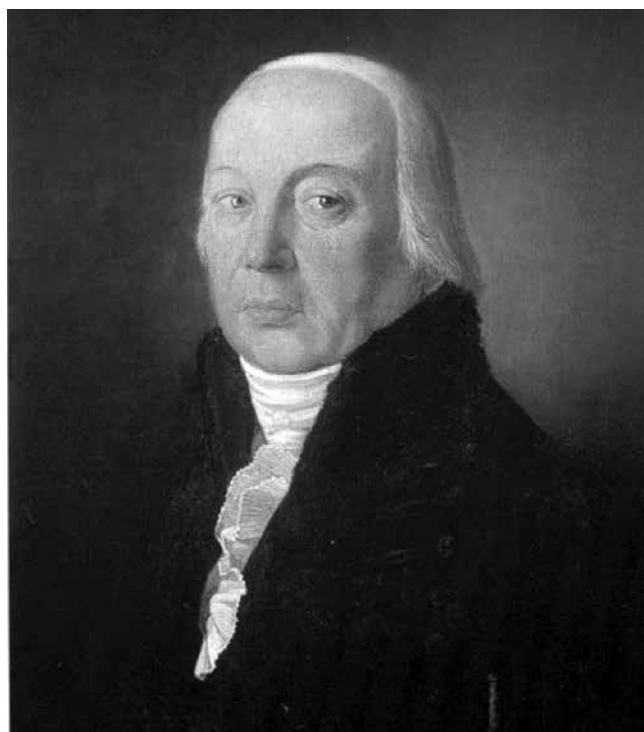
certus Sigismundus Lovász-féle határozatában elmarasztalta a királyi biztost.²¹ A sors iróniája, hogy Hertelendy Józsefet később a főispáni székben épp az egykori királyi biztos követte.

Hertelendy József a vármegye igazi „nábobja” volt. Bocsáron, a falu központjában egy szép kastélyt építtetett, melynek nemcsak a külseje, hanem a belső kialakítása is ízléses volt. A tulajdonosai sokat adtak a műveltségre, és nagy támogatói voltak a művészetnek. A kastély pazar festményeknek adott otthont, de a Hertelendy család könyvtára is páratlan volt. A „tekintetes” vármegye rendjei itt találkoztak „nem hivatalos” megbeszélésekre, mielőtt valamilyen fontosabb vármegyei, illetve országos ügyről állást foglaltak. A vármegye rendjei itt ittak áldomást II. Lipót magyar király egészségére, mikor az 1790-ben a magyar trónt elfoglalta. A Hertelendy családtól – 1856 után – báró Baich Iván vásárolta meg a kastélyt, lebontatta az épületet, és helyére újat építtetett. Ez a kastély ma is áll, kissé gondozatlan környezetben, felújításra várva.²²

Hertelendy József 1827. szeptember 25-én halt meg Bocsáron. Halálát követően²³ birtokait felosztották három fia, Károly, Ignác és Miksa között. Idővel, előbb Ignác birtoktette, majd a másik két fiú birtokai is más tulajdonosok kezére kerültek. Hertelendy József fiai közül kettő is torontáli főispán lett, előbb Ignác (1835–1845), majd Miksa (1849). Igaz, ez utóbbi – az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején – hivatalosan a kormánybiztosi hivatalt töltötte be.

II. 2. Eötvenes Lovász Zsigmond, Torontál vármegye főispánja (1809–1812)

Hertelendy József helyettes torontáli főispánt eötvenes (ötvenes) Lovász Zsigmond követte a főispáni székben. A Lovász család első ismert őseiről a 16-17. század fordulójáról vannak információink. A család ekkor még Borsod vármegyében élt. A család tagjai a 18. század második

*Hertelendi és vindornyalaki
Hertelendy József főispán arcképe**

Forrás: HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői. 1779–1944. A Makói Múzeum Füzetei 100.*, Makó, 2001, 15. p., *Nemzeti Portrétár:* http://npg.hu/index.php?option=com_jcollection&view=item&id=2961 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

* Az egykoron, Torontál vármegye székhelyén, a nagybecskereki vármegyeházán kiállított, Hertelendy József főispánról – 1808 körül – készült festményt az első világháború végén menekítették át Torontál vármegye megmaradt részére, Kiszomborra. Innen – 1924-ben – került Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye székhelyére, Makóra. A festményt jelenleg Makón őrzik.

felében már megjelentek Csongrád, illetve Arad vármegye területén is. Lovász Zsigmond apja, Lovász Mihály aradi kamarai praefectus 1755-ben nyert adományt az Arad vármegyei Ötvenes-pusztára, melyről a tehetős familia nemesi előnevét nyerte.²⁴ A Lovász család több várme-

²¹ *A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:* http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_J%C3%B3zsef_1758_-_1827 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

²² GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Nagykikindai járásában.* Históriaantik Könyvesház, Budapest, 2017, 10–14. pp.

²³ *A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:* http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_J%C3%B3zsef_1758_-_1827 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

²⁴ REISZIG EDE: *Temes vármegye nemesi családai.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914, 415. p.

gyéhez is kötődött, így Torontál mellett a szomszédos Arad, illetve Temes, továbbá a távolabbi Békés vármegyéhez is.

Az eötvenes Lovász család – minden bizonnyal – legismertebb tagja Lovász Zsigmond volt, akinek pontos születési időpontjáról nincs információnk. Annyi azonban bizonyos, hogy a 18. század második felében már aktív politikai tevékenységet folytatott. 1770-ben Arad vármegyében lett aljegyző, majd pedig szolgabíró. A későbbiekben Temes vármegye alispánjának nevezték ki, és ebben a minőségében nyerte el 1780. április 17-én a császári és királyi tanácsosi titulust.²⁵ Korábban tagja volt annak a delegációnak, amely Szegednél, a Tisza bal partján fogadta Mária Terézia magyar királynő képviselőjét, gróf Niczky Kristófot, aki – a Temesi bán-ság Magyarországhoz történő visszacsatolása végett – 1788. május 31-én érkezett a főnemesi küldöttséggel Temesvárra.²⁶

„A török háborúk idején, mint éllelmezési főbiztos a hadsereg ellátásáról gondoskodott. Érdeimei, buzgó szolgálatai elismerése fejében a magyar királyi udvari kancellária referendáriusává nevezte ki az uralkodó. 1790-ben megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét, 1796-tól a rend középkeresztos vitéze lett. Arad vármegye felkelt nemeseit két ízben vezette.”²⁷ Erre a napóleoni háborúk idején került sor. Éllelmezési főbiztosként – 1796-ban – 3000 kiló búzát és zabot ajánlott fel a hadsereg éllelmezésére.²⁸ Az 1797-es esztendőben már hét vármegye (Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes és Torontál) felkelt nemesi csapatának brigadérosza (dandárparancsnoka) volt. Az uralkodóra, I. Ferenc magyar királyra (1792–1835) nagy hatást gyakorolt, hogy a hadsereg költségeinek jelentős hányadát

saját maga fizette, majd azzal is, hogy még 1797-ben a Szerém vármegyében „rakoncátlankodó” pestisjárvány megfékezésére is lépéseket tett.

Eötvenes Lovász Zsigmond az 1780-as években Temes vármegye alispánja volt,²⁹ majd II. Lipót magyar király 1791. október 13-án Békés vármegye főispánjává nevezte ki. A királyi kinevezést Békés vármegye rendjei a vármegyei közgyűlésen 1791. november 23-án fogadták el, ahol üdvözölték az uralkodó döntését.³⁰ Lovász Békés vármegye politikai életében kétséget kizáróan jelentős szerepet töltött be. I. Lipót utódja, I. Ferenc magyar király 1801. október 23-án temesi gróffá, továbbá Temes vármegye főispánjává nevezte ki. Lovász Zsigmond ekkor köszönt le Békés vármegye éléről. A békési nemesek nagyon fájlalták szeretett főispánjuk „elvesztését”, de nem szakadt meg a kapcsolata korábbi vármegyéjének közösségével. Nem tudni, hogy pontosan miért, de 1801-ben már más töltötte be Temes vármegye főispáni tisztségét. Lovász csak 1804-ben tért vissza, és hivatalát egészen 1808-ig vitte,³¹ ezt követően iktatták be Torontál vármegye főispánjának. Ez utóbbi tisztségét haláláig, 1812. január 10-ig töltötte be.

Eötvenes Lovász Zsigmond jelentősebb birtokokkal rendelkezett a Torontállal határos Temes vármegyében. Még 1797-ben szerezte meg zálogba Temesújfalut (Neudorf), itt 1798-ban kastélyt is építtetett. Majd 1801-ben Lippakeszit (Chesinț), illetve 1802-ben Zádorlakot (Zădăreni) nyerte el adományként.³²

Az eötvenes Lovász Zsigmond által 1798-ban építtetett – kezdetben – földszintes épületet a későbbiekben átépítették. Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején a kastélyt a románok feldúlták, ezután hosszabb ideig nem lakták. A Lovász család birtoka idővel a gróf Zselénszky

²⁵ HÉJJA JULIANNA ERIKA: *Békés vármegye archontológiája. (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Közlemények Békés megye és környéke történetéből* 8. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2002, 141–143. pp.

²⁶ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 428. p.

²⁷ HÉJJA JULIANNA ERIKA: *Békés vármegye archontológiája. (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Közlemények Békés megye és környéke történetéből* 8. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2002, 141. p.

²⁸ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. VII. kötet.* Kiadja Ráth Mór, Pest, 1860, 180. p.

²⁹ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temes vármegye története.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914, 391. p.

³⁰ HÉJJA JULIANNA ERIKA: *Békés vármegye archontológiája. (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Közlemények Békés megye és környéke történetéből* 8. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2002, 141. p.

³¹ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temes vármegye története.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914, 391. p.

³² REISZIG EDE: *Temes vármegye nemesi családai.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914, 415. p.

családé lett. A 19. század második felében gróf Zselénszky Róbert (1850–1939) pompás kastélyá bővítette az épületet. A kétszintes kastély pazar berendezései között érdemes megemlíteni a 2000 kötetes könyvtárat, a régi bútorokat, továbbá a régi olasz mesterek festményeit, illetve a metszeteket, valamint az ötvösmunkákat is.³³ A kastélyt 1903-ban a szerencsétlen sorsú Habsburg–Lotaringiai Ferenc Ferdinánd (1863–1914) is felkereste. Sajnálatos, hogy ezt a régi főúri emléket 1945 után a román állam kisajátította, majd végül lebontották. Az egykoron jobbára németek által lakott Temesújfalun azonban nem csak az előbbieken említett „néhai” kastélyáról híres. II. Lipót magyar király lánya, illetve I. Ferenc magyar király húga, Habsburg–Lotaringiai Mária Anna Ferdinanda főhercegnő (1770–1809) a kastélyban lakott eötvenesi Lovász Zsigmond vendégeként 1809. augusztus 17. és 1809. október 1. között. A főhercegnő feltehetően tuberkulózisban halt meg 1809. október 1-jén. Földi maradványait az 1771-ben épített római katolikus templomban, a Lovász család kriptájában temették el. A szentélyben, a főhercegnő emlékére, Habsburg Miksa (1832–1867) főherceg, a későbbi mexikói császár fehér carrarai márvány sírkövet állíttatott. A főhercegnő holttestének későbbi sorsa eléggé „morbid”. Egyfelől az 1945-ben bevonuló szovjet katonák fosztották ki, illetve gyalázták meg a sírt. Másfelől a helyieknél hosszú időn át szokás volt, hogy évenként felnyitották a koporsót, és megtekintették a maradványokat. Ennek a „rendszeres gyakorlatnak” a római katolikus egyház vetett véget 2005-ben, amikor megtiltották a földi maradványok további megbolygatását.³⁴

II. 3. Kisszántói Lányi József, Torontál vármegye főispánja (1812–1819)

Eötvenesi Lovász Zsigmond halála után kisszántói Lányi József került Torontál vármegye főispáni székébe. Személyéről és hivatali működéséről keveset tudunk.

Lányi József a „kisszántói” előnevet 1810. december 28-án I. Ferenc magyar királytól nyerte el. A Lányi család nemcsak nemesi nevében, hanem birtokában is tudhatta a Bihar vármegyei Kisszántó (Santăul Mic) települést. A falut Lányi József még 1795-ben vásárolta meg, és a család egészen 1864-ig birtokolta, ekkor a Klobusiczky család tulajdonába került.³⁵ Kisszántói Lányi József udvari tanácsos és a Szent István Rend vitéze is volt.³⁶ Torontál vármegye főispáni tisztességét 1812-től egészen 1819-ben bekövetkezett haláláig viselte. Hivatali ideje alatt Torontál vármegyét előbb a napóleoni háborúk terhei, majd – 1815-ben – az itáliai forradalmi hangulat által gerjesztett nehézségek árnyékolták be. Mindkét esetben a bécsi császári udvar által elrendelt „újoncozás”, továbbá a – hadtápot biztosítandó – beszolgáltatások, valamint az adózás jelentették a legnagyobb gondot. Egyébiránt a napóleoni háborúk már az 1790-es évektől kezdődően jelentős terheket róttak a történelmi Magyarország vármegyéire, így Torontálra is. Tekintettel arra, hogy Torontál a vármegyék sorában előkelő helyen állt – főképp a kukorica-, illetve a búzatermesztésnek köszönhetően – a mezőgazdaság és az állattartás (pl.: szarvasmarha-tenyésztés, lótarítás) tekintetében, a terhek szinte állandósultak. A tekintetes vármegye népessége addig bírta a terhelést, amíg „ínséges évek” nem köszöntöttek rá. Ilyen volt az 1816-os esztendő is. Erről Borovszky Samu monográfiájában a következőket olvashatjuk: *„Az 1816-ik év inséges év volt. Árvizek pusztították a vármegyét és alig termelt valami. A vármegye segélyért folyamodik a kormányhoz, de az állampénztár üres és segély helyett rendelet jön, mely megparancsolja, hogy a földesurak gondoskodjanak jobbágyaikról és a törvényhatóság ügyeljen arra, hogy a földek paragonon ne maradjanak. Habár a pénzügyi helyzet mind kedvezőtlenebbé válik, a vármegye erélyesen folytatja a hátralévő hadiadó és a felkelt nemesség kiállítására kivetett költségek behaj-*

³³ REISZIG EDE: *Temes vármegye községei*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914, 116–117. pp.

³⁴ *Virtual Arad, weboldal*: http://www.virtualarad.net/news/2008/va_n240508_ro.htm (Letöltés ideje: 2018. január 16.)

³⁵ VENDE ALADÁR: *Bihar vármegye községei*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1901, 101. p.

³⁶ REISZIG EDE: *Bihar vármegye nemesi családai*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1901, 637. p.

tását.”³⁷ A kedvezőtlen pénzügyi helyzet mellett – például a só kapcsán – áremelkedésekkel is számolni kellett. Tekintettel arra, hogy a Habsburg Birodalom a napóleoni háborúkból végül győztesen került ki, továbbá Itáliában Lombardia és Velence kapcsán jelentős területek szerzett, az osztrákok elbízta magukat. Ahogy herceg és gróf Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich (1773–1859) osztrák államférfi, kancellár megfogalmazta: „Itália nem több mint földrajzi fogalom.”³⁸ A bécsi császári udvar hatalma teljében érezte magát, ezért Magyarországon sem ügyelt arra, hogy akarata minden tekintetben törvényes legyen. Ezáltal jelentős – főképp anyagi – terhek hárultak a magyarországi vármegyékre. Mint az előbbieken is olvasható, előfordult, hogy a vármegyét nehéz helyzetükben nemhogy segítették volna, hanem inkább magukra hagyták.

II. 4. Ghiczi és assakürthi Ghyczy József, Torontál vármegye főispánja (1820–1835)

Kisszántói Lányi József halálát (1819) követően, 1820-ban ghiczi és assakürthi Ghyczy Józsefet nevezte ki I. Ferenc magyar király Torontál vármegye főispánjává. A rendek 1820. március 21-én tartották az új főispán ünnepélyes beiktatását. Kezdetben csak helyettes, majd a király – 1825. augusztus 8-án, a vármegyei közgyűlés ülésén felolvasott – rendelete alapján rendes főispánná nevezték ki. Ghyczy ugyanakkor császári és királyi tanácsos, a Hétszemélyes Tábla bírja, valamint a főrendi ház tagja is volt.

A nemesi család egyik előnevét („ghiczi”) a Veszprém vármegyei Gicz helységről – később pusztáról – kapta. Középkori eredetű, első okleveles említésük a 13. századból való. A második nemesi előnevekre utaló („assakürthi”) helység a történelmi Nyitra vármegyében feküdt. Assakürt (Nové Sady) birtokjogát még a 16. század közepén szerezték meg.³⁹

„A család több ízben s különböző helységekre nyert királyi és nádori adományt Nyitra-, Bars-, Esztergom- és Bereg megyében. Nemessége ezen megyéken kívül más megyékben is kihirdettetett.”⁴⁰

Ghyczy főispánsága alatt – 1830-ban – történt, hogy a magyar nyelv használatát Torontál vármegye területén bővíteni kívánták. Erre a célra egy bizottságot állítottak fel, melynek a javaslatát a vármegyei közgyűlésen – 1831-ben – fogadták el és hirdették ki. „A határozat főbb pontjai a következők voltak: A tisztikar mint eddig, úgy ezután is mindennemű jelentéseit, levelezéseit és kiadmányait csakis magyar nyelven intézze, minden polgári és büntető pert magyarul kezdjen és fejezzen be, a latin nyelven megkezdett és még folyamatban lévő pereket magyar nyelven folytassa és fejezze be. A nem magyar nyelven írott beadványok elfogadását megtiltották. Oly egyén, a ki magyarul nem tud, közhivatalt nem viselhet. Azok a jegyzők, a kik magyarul nem tudnak, kötelesek 3 év alatt a magyar nyelvet megtanulni, mert különben hivatalukat veszítik, addig is azonban kötelesek maguk mellett egy magyarul tudó segédet tartani. Mesterlegények, a kik magyarul nem tudnak, addig míg azt meg nem tanulják, a czéhekbe fel nem vehetők. Ez időtől kezdve a magyar nyelv diadalmasan utat tör magának e soknyelvű megyében és végleg meghonosodik.”⁴¹

Az 1830. évi magyar országgyűlésen – V. Ferdinánd megkoronázásán túl – a régóta problémás újoncállítás, valamint a kivetendő adó kérdése is napirenden volt. A következő évi országgyűlést azonban az országos kolerajárvány miatt már nem tartották meg. Bár Torontál vármegye messze feküdt a galíciai határtól, ahonnan a kolera „betörését” várták, de a megelőzésre felállított katonai kordont túl hamar számolták fel, ezért a járvány Magyarország területén is szétterjedt. Torontálban először a Tisza folyó mellett fekvő

³⁷ BOGLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története. 1779–1867.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 451. p.

³⁸ SÁSDI TAMÁS: *Az olasz és a német egység létrejötte. Korok – online folyóirat történelembarátoknak:* <http://korok.webnode.hu/products/az-olasz-es-a-nemet-egység-letrejotte1/> (Letöltés ideje: 2018. január 18.)

³⁹ REISZIG EDE: *Nyitra vármegye nemesi családai.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Nyitra vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1899, 692. p.

⁴⁰ KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok. IV. kötet (Fa–Házy).* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912, 314. p.

⁴¹ BOGLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története. 1779–1867.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 452. p.

falvakban jelent meg, majd továbbterjedt a vármegye egész területére. Szerencsére a ragály 1831 első felében már csillapodott.

Ghyczy József főispánsága idején a vármegyei karok és rendek a közigazgatás átszervezését, illetve annak kidolgozását is megkezdték.

II. 5. Hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Ignác, Torontál vármegye főispánja (1835–1845)

Hertelendy József egykori helyettes torontáli főispánnak (1807–1809) – écskai Lázár Katalintól – hat gyermeke (Károly, Ignác, Miksa, Antónia, Jozefa és Petronella) született. Hertelendy Ignác (1789–1856) a második (fiú)gyermek volt a sorban. Személyében az első olyan torontáli főispánt tisztelhetjük, aki – 1789. július 30-án – már a vármegye területén, Nagybecskereken született. *„Apja nyomdokain haladva tanulmányainak végeztével közhivatali pályára lépett, s ő is a megyei életnek agilis szereplője volt.”*⁴² Előbb – 1820-ban – főszolgabíró, majd 1831 és 1835 között Torontál vármegye alispánja lett. A főispáni tisztséget 1835-től látta el, igaz, 1835 és 1839 között mint helyettes főispán. Az 1839. május 13-án tartott vármegyei közgyűlésen rendes főispánnak iktatták be. Vármegyei tisztségei mellett 1838-tól császári és királyi kamarásnak, majd udvari tanácsosnak is kinevezték.⁴³

Hertelendy Ignác és két fivére: bátyja, Károly, valamint öccse, Miksa jelentős szerepet töltött be a történelmi Torontál vármegye, azon belül Bocsár életében. Erről Szentkláray Jenő a következőket közölte: *„A három fivér három kúriát épített magának Bocsár kellő közepén, az apai telken. Gyönyörű angol park termes juharcakkal, ailanthusokkal és nyírekkel, amigdalus, puszpáng és som csoportozatokkal, virágból hímzett pázsitszőnyeggel vette körül a három*

*nemesi házat. Nevezetes három úrilak volt az. Ott tartották Torontál megye rendei barátságos értekezleteiket és előleges megbeszéléseiket, valahányszor fontos megyei vagy országos közügyekben határozniuk kellett. Ott állapodtak meg tisztujítások alkalmával a jelöltek személye iránt. [...] Hertelendy Ignác akárhányszor megtette, hogy bocsári kúriájába tűzte ki a megyei közgyűléseket; sokszor egész héten át a saját költségén és a saját asztalánál látta el az egybegyűlt rendeket. Szóval a Hertelendyek bocsári kúriája hosszú ideig szellemi központja volt Torontál vármegye municzipális életének és hazafias mozgalmainak. Az a színhelye volt Torontálnak, a honnan e megye ujabbkori története kiindult. A három kastély egyszersmind családi múzeum volt, tele magyar történeti és családi ereklyékkel. Azok legértékesebb részét a gazdag könyvtár és képtár képezte. A könyvtár leginkább jogi és történeti műveket tartalmazott, de képviselve volt benne a magyar, német és franczia szépirodalom is. A képtár három csoportban a család olajfestésű arcsképeiből állott.”*⁴⁴

Hertelendy Ignác az időközben egyre inkább elnémetesedő Bocsár mellett 1833-ban egy népesebb pusztát létesített Józsefháza néven. A 280 főből és 28 lakóházból álló helység idővel végleg feloszlott.⁴⁵ A pusztára betelepített lakók jobbára római katolikus felekezethez tartozó, magyar „gányók”, azaz dohánykertészek voltak. Hertelendy Ignác testvéreivel Bocsáron templomot is építtetett. A bocsári római katolikus templomot 1842-ben – Alexandriai Szent Katalin szűz és vértanú („Katharina von Alexandrien”) tiszteletére – szentelték fel.⁴⁶ Ezekben az időkben építtették ki a templom alatt a Hertelendy család sírboltját is.⁴⁷ Hertelendy Ignác jelentős szerepet játszott a Bánság, különösen a torontáli régió árvízmentesítésében. Erőfeszítései révén a Tisza, a Béga és a Maros folyók mentén – 39 mérföld

⁴² A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_Ign%C3%A1cz_1789_-_1856 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

⁴³ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. kötet.* Kiadja Ráth Mór, Pest, 1859, 106. p.

⁴⁴ SZENKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plebániák története.* Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár, 1898, 368–370. pp.

⁴⁵ A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_Ign%C3%A1cz_1789_-_1856 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

⁴⁶ SZENKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plebániák története.* Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár, 1898, 370. p.

⁴⁷ A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_Ign%C3%A1cz_1789_-_1856 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

Hertelendi és vindornyalaki
Hertelendy Ignác főispán arcképe**

Forrás: HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői. 1779–1944. A Makói Múzeum Füzetei 100.*, Makó, 2001, 15. p., *Nemzeti Portrétár*: http://npg.hu/index.php?option=com_jcollection&view=item&id=2962 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

** Az egykoron, Torontál vármegye székhelyén, a nagybecskereki vármegyeházán kiállított, Hertelendy Ignác főispánról – 1836-ban – készült festményt az első világháború végén menekítették át Torontál vármegye megmaradt részére, Kiszomborra. Innen – 1924-ben – került Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye székhelyére, Makóra. A festményt jelenleg Makón őrzik.

hosszan – töltéseket építtetett, ezáltal több száz-ezer hold ártéri földet tett alkalmassá mezőgazdasági művelésre.⁴⁸

Kevesen tudják, hogy Hertelendy Ignácnak köszönheti az utókor, hogy az aracsi pusztatemplom romjai megmaradtak. Erről a tényről a Hertelendy család honlapján a következő információt találjuk: „A török kiűzése után a XVIII.

században nagy veszedelembe kerül az aracsi Pusztatemplom, ugyanis az új telepesek tömegesen hordták el tégláit, köveit. Hertelendy Ignác kikindai alispán, hogy megakadályozza a Pusztatemplom további rombolását, falbontását a telepesek részéről, 1827-ben körülsáncoltatja a Pusztatemplomot, széles, mély árkot húzat köré, amely még ma is megvan, így a falbontók nem bírták a szekereiket a falak mellé hajtani, hogy pakoljanak az »ingyenes« épületanyagból. Emellett utasítására a határőrök is felvigyáztak a Pusztatemplomra.”⁴⁹

Hertelendy Ignác 1856. augusztus 13-án halt meg, földi maradványait a bocsári római katolikus templom alatt található családi kriptában helyezték örök nyugalomra.

II. 6. Bobdai Gyertyánffy Dávid, Torontál vármegye főispánja (1845–1848)

Az örmény eredetű Gyertyánffy család „újabb” kori magyar nemesi famíliának számított. Címeres nemesi levelét – ahogy számos más, jelen tanulmányban is említett nemesi család – I. Ferenc magyar királytól (1795. június 25-én) nyerte el. Erdélyből hamarosan átvándorolt a történelmi Torontál vármegye területére. A négy testvér közül egy (Jónás) Erdélyben maradt, a többiek (Antal, Lukács és Kristóf) elnyerték az uralkodótól – a napjainkban Romániában fekvő – Papd (Bobda), Gyér (Giera) és Tolvád (Livezile) helységeket. Nemesi előnevüket 1806. augusztus 1-jén kapták, és használata mind a három – Bánságba vándorolt – fivért megillette. Antal ága idővel kihalt, Kristóf a tolvádi ág, Lukács pedig a gyéri ág alapítója lett. A gyéri ág tagja és egyben Lukács fia, bobdai Gyertyánffy Dávid (1794–1878) császári és királyi tanácsos, továbbá Torontál vármegye országgyűlési képviselője, egy időben (1836 és 1845 között) a vármegye alispánja, majd (1845 és 1848 között) a történelmi Torontál vármegye – helyettes – főispánja lett.⁵⁰

Valószínűleg nem sokszor eshetett meg Torontál vármegye életében, hogy a vármegyei

⁴⁸ SZENKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plebániák története*. Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár, 1898, 369. p.

⁴⁹ *A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja*:

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_Ign%C3%A1cz_1789_-_1856 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

⁵⁰ REISZIG EDE: *Torontál vármegye nemesi családai*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 542. p.

közgyűlés elégedetlen volt a főispáni esküvel, és ezért óvást tett. 1845. július 7-én azonban a vármegyei közgyűlésen, az új – helyettes – főispán esküjének felolvasása után ez a jelenet mégis bekövetkezett. Az óvás oka, hogy az eskütevő nem tett említést a „közhazáról és az alkotmány tiszteletben tartásáról”. Az ünnepélyes beiktatás ezért az 1845. augusztus 11-én tartott közgyűlésen ment végbe.⁵¹ Gyertyánffy Dávid főispánsága idején látogatott el Habsburg István főherceg – a nádori helytartó – a Bánság területére, 1847. szeptember 15-én Temesváron fogadta Krassó, Temes és Torontál vármegyék képviselőit, így Gyertyánffy főispánt is.

Az 1847. november 7-én egybehívott magyar országgyűlésen a szabadelvű párt és a konzervatív párt vitába keveredett a nemzeti sérelmek kapcsán. Ez a heves vita előrevetítette, hogy hamarosan változás áll be Ausztria és Magyarország viszonyában, amit a nemzetközi események is igazolni látszottak. Az 1848. március 15-én végbement történeésekről Torontál vármegye hivatalosan március 18-án értesült. Még aznap lovas futárok indultak a vármegye különböző pontjaira, hogy megvigyék a hírt. Nagybecskerekken ekkor gyűlést tartott az értelmiség, március 19-én pedig már népgyűlés volt a városban. Április első két hetében általános eufória uralkodott a kivívott jogok kapcsán, azonban „viharfellegek” gyülekeztek. Mint ismeretes, az osztrák hatalom feltűzelte a magyarországi nemzetiségeket a „magyar ügy” ellen. Annak ellenére, hogy a szabadságharc csak 1848 szeptemberétől indult, a Délvidéken a szerbek már 1848 áprilisától forrongtak, és több helyen szörnyű tragédiák történtek. A szerbek egyebek mellett legfőbb célkitűzésükért, egy olyan „szerb vajdaság” kiharosításáért szálltak síkra, amelybe Torontál vármegye, valamint a Nagyikikindai kiváltságos kerület is beletartozott volna. Az első fegyveres összecsapás is Nagyikikindán zajlott. Már 1848. április 23-án – húsvét vasárnapján – Karlócáról a magyar

uralom ellen és a szerb szabadság mellett szóló röpiratok érkeztek a helyi szerbséghez. Másnap, 1848. április 24-én szerb népfelkelés tört ki a városban. Fekete Gyula a következőket írta a véres tragédiáról: „Délután 3 órakor a harangokat félreverték és a nép fegyverekkel, kaszákkal, villákkal rohant a vagyonosabb lakosokra. A megrémült lakosok menekültek. A városban mindenfelé rémes jajgatások, lövések, káromkodások voltak hallhatók: »Üssétek agyon az urakat, a magyarokat és németeket!«”⁵² A sors iróniája, hogy a szerbek által kirobbantott vérengzés még a sajátjaikat sem kímélte, szerb áldozatokat is követelt. „A szerencsétlen sorsú áldozatok között voltak Csuncsits János és Iszakovits Sándor kerületi tanácsnokok, mindkettő kikindai származású szerb.”⁵³ Mindkét szerb hivatalnokot brutális kegyetlenséggel gyilkolták meg, ennek részleteitől eltekintünk, habár Fekete Gyula részletesen leírta... Az indulatok továbbra is tomboltak: „A dühöngő nép a börtönöket felnyitotta, a rabokat azokból kihozta. Ekkor megindult a rettenetes rablás, gyűjtogatás. Betörték a jobb lakásokba, azokban minden bútort összetörték, minden írást, okmányt, értékpapírt szétéptek. Ezt tették a hivatalokban is. A városban mintegy 70 huszár volt állomáson. Ezek kivonultak ugyan a lázadók megfélemlítésére, de a nagy tömeg ellen tehetetlennek bizonyultak. A katonák közül is kettő áldozatul esett. Harmadfél napig tartott a rettenetes dúlás, rablás, pusztítás. Kiss Ernő ezredes jött három ezred katonasággal; össze akarta lövetni a várost, de ettől a szándékától Karátsonyi László – az új Torontál vármegyei – főispán kívánságára – s hogy ártatlanok is ne lakoljanak - elállott.”⁵⁴

A népfelkelés – amely gyakorlatilag inkább linceselés és rablás volt – vezetői látva a következményeket, nem várták meg a felelősségre vonást, elmenekültek a városból, de rajtuk kívül még így is több száz rabló garázdálkodott Nagyikikindán. Ezek jó részét, különösen azokat a vezetőket, akiket sikerült elfogni, a később felállított rögtön-

⁵¹ BOGLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története. 1779–1867.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 455. p.

⁵² FEKETE GYULA: *Nagyikikinda.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 585–586. pp.

⁵³ FEKETE GYULA: *Nagyikikinda.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 585–586. pp.

⁵⁴ FEKETE GYULA: *Nagyikikinda.* In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 585–586. pp.

ítélő bíróság elítélte, majd kivégeztette. A rend helyreállítása érdekében két ezred gyalogságot, illetve egy ezred Hannover-huszárt vezényeltek Nagykikindára. A Nagybecskerekéről eltávozó katonaság azonban őrizetlenül hagyta a vármegye székhelyét. A szerb lázadás itt is megkezdődött, de szerencsére a város bírása, Hadzsits Lázár erélyes fellépése miatt nem történtek olyan szomorú események, mint Nagykikindán. Ugyanakkor szerb megmozdulások voltak Aracson és Törökbecsén is.⁵⁵ Ilyen viszontagságos körülmények között ért véget bobdai Gyertyánffy Dávid főispánsága.

Gyertyánffyról érdemes megjegyezni, hogy származása révén főképp a kereskedelem fejlesztésének kérdéskörében reformernek, ellenben az „ősiség” tekintetében konzervatívnak számított. További érdekesség, hogy 1849-ben a Szemere-kormány hazaárulónak minősítette, továbbá elődje, Hertelendy Ignác feljelentette, mivel Gyertyánffy a császári kézre került Pesten hivatalt vállalt, de a magyar hadsereg visszatérése előtt elmenekült a városból.⁵⁶

II. 7. Beodrai Karátsonyi László, Torontál vármegye főispánja (1848–1849)

Karátsonyi László (1806–1869) személyében talán az egyik legnépszerűbb, illetve legismertebb torontáli főispánt tisztelhetjük, aki – a történelmi események miatt – háromszor foglalhatta el Torontál vármegye „legmagasabb” hivatalát. Jelen tanulmány az első – 1848 és 1849 közötti – főispánságát követi nyomon.

A beodrai Karátsonyi család örmény eredetű nemesi család, amely a 16. században telepedett át Moldvából Erdély területére.⁵⁷ Ekkor vette

fel a „Karátsonyi” nevet. Erdélyben – az erdélyi örmények egyik központjában –, Szamosújváron (Gherla) telepedett le. A család híres volt jótékonykodásáról, illetve adakozókészségéről.⁵⁸ „A család birtokában levő ereklyék szerint a család már a beköltözés előtt is nemes volt és címerlevelét valószínűleg az egyik erdélyi fejedelemtől nyerte. [...] Az erdélyi fejedelmek és magyar királyok a család nemességét többször megerősítették. Így Mária Terézia királynő is, ki [...] új nemeslevelet állított ki.”⁵⁹ A Karátsonyiak 1781-ben – 103 ezer Ft-ért – vásárolták meg a kincstártól Beodrát, a település elnevezése új nemesi előnevükben is feltüntetésre került.⁶⁰ Ugyanakkor a régi nemesi előnevüket – a „karátsonyfalvi”-t – lecserélték. A család idővel két ágra, egy nemesi és egy grófi ágra vált szét, de mindkét család használta előnevében a „beodrai” elnevezést. A nemesi ág bánsági felvirágzása – még a 18. század végén – Karátsonyi Bogdán nevéhez fűződik. Később Beodra mellett más településeken is birtokot szerzett a család, mind Torontál, mind Temes vármegyében. Torontálban alapvetően két térségben rendelkezett jelentősebb birtokokkal a család. Beodra mellett – a ma Romániához tartozó – Bánlak (Banloc), továbbá Karátsonyiliget (Soca), Karátsonyifalva (Ofsenița), Dóc (Dolaț) és Partos (Partoș) is hozzájuk tartozott. Az előbbieken említett településeket 1805-ben vásárolták meg a Draskovich családtól.⁶¹ Ahogy a Hertelendy család tagjainak főispánsága idején Bocsár, Karátsonyi László főispánsága idején Beodra lett az egyik központja a vármegyének. A Karátsonyiak sokat tettek Torontál vármegye mezőgazdaságának fejlesztéséért. Ez a megállapítás igaz volt Beodrára is, ahol a család két pazar kastélyt is építtetett. Ezek közül az egyik már sajnos eltűnt a „történe-

⁵⁵ BOGLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története. 1779–1867.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 456. p.

⁵⁶ RÓNAY ELEMÉR – GILICZE JÁNOS – MAROSVÁRI ATTILA: *A zombori Rónay család története. Dél-alföldi Évszázadok 30.,* Szeged, 2012, 215. p., FÁBIÁNNÉ KISS ERZSÉBET: *A honárulók vagyonának lefoglalása és kezelése – az 1848–49-es pénzügyi adminisztráció egyik speciális feladata. Századok,* 128. évfolyam, 1. szám, 1994, 73. p.

⁵⁷ KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok. V. kötet (Hé-Kezy).* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913, 360. p.

⁵⁸ NÉMETH FERENC: *Magyar-örmények a Bánát közéletében a 19. században. Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly,* Vol. 4. No.1. (Spring 2013/1 Tavasz), 3. p. Elektronikus elérhetőség: http://www.southeast-europe.org/pdf/13/DKE_13_M_DKH_Nemeth-Ferenc.pdf (Letöltés ideje: 2018. január 17.)

⁵⁹ REISZIG ÉDE: *Torontál vármegye nemesi családai.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 543–544. pp.

⁶⁰ HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői. 1779–1944. A Makói Múzeum Füzetei 100.,* Makó, 2001, 20. p.

⁶¹ REISZIG ÉDE: *Torontál vármegye nemesi családai.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 543–544. pp.

lem viharában”, a másik még áll, és várja sorsa jobbra fordulását. A vármegye életében már az 1820-as évek óta különféle – előbb szolgabírói, majd alispáni – hivatalt viselő beodrai Karátsonyi Lászlót 1848. május 30-án Nagykikindán iktatták be hivatalába. Ezáltal a főrendi ház tagja is lett. Nagy érdemei voltak abban, hogy meggátolta a magyar katonaságot, hogy a nagykikindai szerb megmozdulásra – haragból és indulatból – fegyveresen reagáljon. Ezáltal mentve meg számos civil életét és a város épségét. Akkor csak a nagykikindai felkelés elfogott vezetőit, illetve a közönséges rablókat és gyilkosokat büntették meg.⁶²

Karátsonyi László első főispánságát az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc eseményei határozták meg. Torontál vármegye rendjei mindent megtettek, hogy az egyre inkább forrongó szerbség indulatait kordában tartsák. A szerb vezetők és a bécsi császári udvar által feltüzelt szerbség hamarosan fegyverrel harcolt a jogaiért – az összetűzéseknek Nagykikinda és a vármegye székhelye, Nagybecskerek után további állomásai következtek. A karlócai gyűlést követően a szerbek már nyíltan fegyverkeztek. A szerb vezetők lázító beszédei miatt Torontálban is egyre súlyosabbá vált a helyzet. Perlasznál, Tamáslakánál és Alibunárnál a szerbség megerősített táborokat létesített. A magyar kormány már 1848. június 13-án felhívta Torontál vármegye vezetőségének a figyelmét a szerb mozgolódásra, és elrendelte, hogy két hét alatt a vármegye állítson ki 3000 fegyverest, illetve lőfegyver hiányában, ha kell, kaszákkal fegyverezzék fel őket. Ugyanakkor Kiss Ernő ezredest – az örmény származású, torontáli birtokost – három zászlóalj gyalogsággal, tíz század könnyűlovas-sággal és nyolc ágyúval szállásolta el a vármegye székhelyén, Nagybecskereken. Idővel a magyar kormány rendelkezésére álló 8-10 ezer fős katonasággal szemben legalább 30 ezer jobbára szerb felkelő sorakozott fel.⁶³ Mindennek fényében nem csodálkozhatunk azon, hogy 1848 nyarától kezdve lassan az egész vármegye „lángba borult”, és egyre több helyen csaptak össze a

magyar honvédek és nemzetőrök a szerb mar-talócokkal. Karátsonyi László 1849 tavaszán köszönt le első főispáni tisztségéről, mivel a Debrecenben székelő magyar kormány Hertelendy Miksát nevezte ki a vármegye élére kormánybiz-tosnak.

Beodrai Karátsonyi László főispán arcképe***

Forrás: HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői. 1779–1944. A Makói Múzeum Füzetei 100.*, Makó, 2001, 15. p., *Nemzeti Portrétár*: http://npg.hu/index.php?option=com_jcollection&view=item&id=2959 (Letöltés ideje: 2018. január 17.)

***Az egykoron, Torontál vármegye székhelyén, a nagybecskereki vármegyeházán kiállított, Karátsonyi László főispánról – 1861-ben – Barabás Miklós által készített festményt az első világháború végén menekítették át Torontál vármegye megmaradt részére, Kiszomborra. Innen – 1924-ben – került Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye székhelyére, Makóra. A festményt jelenleg Makón őrzik.

⁶² FEKETE GYULA: *Nagykikinda*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 585–586. pp.

⁶³ BOGLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története. 1779–1867*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 457. p.

II. 8. Hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Miksa, Torontál vármegye kormánybiztosa (1849)

Hertelendy József egykori torontáli főispán (1807–1809) és felesége, écskai Lázár Katalin harmadik (fiú)gyermeké, Hertelendy Miksa (1790–1864) szintén nyomot hagyott a történelmi Torontál vármegye életében. Személyében ismét egy, a magyarsághoz ragaszkodó vármegyei politikust ismerhetünk meg. Már 1830-ban Torontál vármegye országgyűlési követe lett, három évvel később – 1833-ban – felhívta a magyar országgyűlés rendjeinek figyelmét arra, hogy a horvátországi Károlyvárosban (Karlovac) „Sollen wir Magyaren?” címmel gúnyiratot adtak ki, amely a magyar törekvéseket támadta. Majd egy évvel később, 1834-ben már a katonai határőrvidék polgárosítását szorgalmazta.⁶⁴ Hertelendy Miksa az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc kitöréséig Torontál vármegye országgyűlési képviselője volt. Kossuth Lajos 1849. május 7-én Torontál vármegye kormánybiztosává nevezte ki. Büntetése – a szabadságharc leverése után – nem maradt el. „A pesti haditörvényszék 1851. október 06-án kétévi várfogságra és birtokainak konfiskálására (elkobzására) ítélte. Ebből a büntetésből (Kufsteinben vagy Olmützben) négy hónapot ki is töltött, azonban Ignác bátyjának felségfolyamodványai, és főleg sógorának, báró Kibzeltern Vilmos altábornagynak közbenjárása folytán, nagy nehezen kiszabadult, birtokait pedig 1854-ben visszakapta.”⁶⁵

A forradalom és szabadságharc leverése után – 1849. november 18-án – az I. Ferenc József magyar uralkodó (1848–1916) által kiadott pápens életre hívta a „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” névre hallgató közigazgatási egységet, amely az uralkodóhoz hű maradt szerbségnek a szabadságharcban tanúsított „szolgálatait” volt hivatva ellentételezni. Ennek fényében Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó vármegyében megszüntették a magyar vármegyei közigazgatást, ugyanakkor a Szerémség bizonyos területei is az új „szerb” közigazgatási egység részei lettek. A szerbek nem lehettek maradék-

Hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Miksa kormánybiztos arcképe****

Forrás: HALMÁGYI PÁL: Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői. 1779–1944. A Makói Múzeum Füzetei 100., Makó, 2001, 15. p., *Nemzeti Portrétár*: http://npg.hu/index.php?option=com_jcollection&view=item&id=2960 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

****Az egykoron, Torontál vármegye székhelyén, a nagybecskereki vármegyeházán kiállított, Hertelendy Miksáról készült festményt az első világháború végén menekítették át Torontál vármegye megmaradt részére, Kiszomborra. Innen – 1924-ben – került Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye székhelyére, Makóra. A festményt jelenleg Makón őrzik.

talanul elégedettek, mivel a tényleges hatalmat nem a szerbség, hanem a bécsi adminisztráció gyakorolta. A Szerb Vajdaságról és Temesi Bánságról a következőket közli a Magyar Katolikus Lexikon: „A temes-krassói és a torontál-bácskai kerületből állott. A kapcsolódó határőrvidék és a nagykikindai kerület területe 1850. szeptemberéig változatlan maradt. - 1850. IX-1853. VI. 8: a

⁶⁴ A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_Miksa_1792_-_1864 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

⁶⁵ A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja:

http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_Miksa_1792_-_1864 (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

vármegyék megtartották nevüket, határaikat, de a szolgabírói járások helyébe kevesebb biztosi járást (Commissariats Bezirke) alakítottak ki. 1853. VI. 8-1860. X. 20: temesi, lugosi, becskerekai, újvidéki és zombori kerületekre osztották. A »szerb vajdaság« létesítése és elnevezése a magyarokat megalázta, a horvátokat elkeserítette, mivel kevesebbet kaptak a szerbeknél. Az a szerbeknek is csalódást, törekvéseik és áldozataik kijátszását jelentette, hogy szerb vajda helyett a területet Temesvárt szervezett helytartóságról osztrák katonai helytartó igazgatta, német nyelvvel és az osztrák jog szerint, mint az örökös tartományokban. A kb. 1 400 000, egymással is békétlen lakost (közte 241 000 magyart, 325 000 svábot és 395 000 oláhot) megalázni, s a névleges többségnek a 407 000 ott lakó görögkeleti szerbnek alárendelni az összbirodalmi szempontjából is hibás politika volt. A Bach-rendszer bukásával I. Ferenc József (ur. 1848-1916) megszüntette, 1860. XII. 27: a területet visszacsatolta Magyarországhoz, 1861. I: a vármegyéket 1848-as hatá-

raikkal visszaállították.⁶⁶

I. Ferenc József osztrák császár 1860. december 27-én kelt pátensével szüntette meg a Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot, illetve területét besorolta a magyar polgári közigazgatás rendszerébe, újra életre hívva az egykori történelmi vármegyéket. Ennek a lépésnek az volt az egyik különösen jelentős következménye, hogy a magyarországi szerbség már nem tekintette az osztrákokat, illetve a császárt szövetségesének. Az egyre inkább megnyilvánuló szerb szeparatista törekvések hátterében – főképp 1878-tól kezdődően – már nem Bécs, hanem Belgrád állt...

A szűkebb pátriájáért lelkesen közbenjáró Hertelendy Miksa még megérhette, hogy – 1861-ben⁶⁷ – a történelmi Torontál vármegye élére ismét magyar főispán kerüljön, a korábban – 1848 és 1849 között – is főispáni tisztséget betöltő beodrai Karátsanyi László személyében. Hertelendy Miksa 1864. március 12-én halt meg Bocsáron.⁶⁸

⁶⁶ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XIII. kötet (Szentl–Titán)*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 419. p.

⁶⁷ Karátsanyi László mindössze néhány hónapig lehetett torontáli főispán, mert a császár (1867-ig) ismét abszolutista eszközökkel kormányozta az országot. A provizórium alatt a vármegyei közgyűléseket is feloszlatták.

⁶⁸ *Petőfi Irodalmi Múzeum honlapja*:

<https://opac-nevter.pim.hu/record/-/record/display/manifestation/PIM58025/80af1d56-0f2a-4355-8e4f-7c151b5eb8d0/solr/0/24/0/1/authorOrder/asc> (Letöltés ideje: 2018. január 15.)

III. 1. Felhasznált nyomtatott irodalom

BOGLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története. 1779–1867*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XIII. kötet (Szentl–Titán)*. Szent István Társulat, Budapest, 2008

EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: *Magyarország közjogi alkotásainak és törvényhatóságainak területváltozásai*. In: DOBROVITS SÁNDOR (szerk.): *Magyar Statisztikai Szemle*. 6. évfolyam, 6. szám. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1928. június

ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanin-Nagybecskerekai Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Grafikai Műhely, Tóthfalva, 1993

FÁBIÁNNÉ KISS ERZSÉBET: *A honárulók vagyonának lefoglalása és kezelése – az 1848–49-es pénzügyi adminisztráció egyik speciális feladata*. Századok, 128. évfolyam, 1. szám, 1994

FEKETE GYULA: *Nagykikinda*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Nagyikindai járásában*. Históriaantik Könyvesház, Budapest, 2017

GYÉMÁNT RICHÁRD: *Torontál vármegye „első emberei” – a „behozatali főispánok” – korszakában (1780–1807)*. *Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata*, XVII. évfolyam, 5. szám, 2017. október 23.

HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegyék tisztségviselői. 1779–1944*. *A Makói Múzeum Füzetei 100.*, Makó, 2001

HÉJJA JULIANNA ERIKA: *Békés vármegye archontológiája (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Közlemények Békés megye és környéke történetéből 8*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2002

KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi kalauz. I. kötet (A–Gy). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Forum Kiadó, Újvidék, 2003

KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok. IV. kötet (Faház)*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912

KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok. V. kötet (Hé–Kezy)*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913

ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon. II. kötet (F–Ka)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979

NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. kötet*. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1859

NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. VII. kötet*. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1860

REISZIG EDE: *Nyitra vármegye nemesi családai*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Nyitra vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1899

REISZIG EDE: *Bihar vármegye nemesi családai*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1901

REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

REISZIG EDE: *Torontál vármegye nemesi családai*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

REISZIG EDE: *Temes vármegye községei*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914

REISZIG EDE: *Temes vármegye nemesi családai*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914

RÓNAY ELEMÉR – GILICZE JÁNOS – MAROSVÁRI ATTILA: *A zombori Rónay család története. Dél-alföldi Évszázadok 30.*, Szeged, 2012

SZENKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plebániák története*. Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár, 1898

SZENKLÁRAY JENŐ: *Temes vármegye története*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914

VENDE ALADÁR: *Bihar vármegye községei*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1901

III. 2. Felhasznált elektronikus irodalom

A Hertelendy család, a Hertelendyek információs honlapja: http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_J%C3%B3zsef_1758_-_1827

NÉMETH FERENC: *Magyar-örmények a Bánát közéletében a 19. században. Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 4. No.1. (Spring 2013/1 Tavasz), 5. p. Elektronikus elérhetőség:

http://www.southeast-europe.org/pdf/13/DKE_13_M_DKH_Nemeth-Ferenc.pdf

Petőfi Irodalmi Múzeum honlapja:

<https://opac-nevter.pim.hu/>

SÁSDI TAMÁS: *Az olasz és a német egység létrejötté. Korok – online folyóirat történelembarátoknak*:

<http://korok.webnode.hu/products/az-olasz-es-a-nemet-egység-letrejotte/>

TARJÁN M. TAMÁS: *A pozsareváci béke megkötése. RubiconONLINE*: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1718-julius_21_a_pozserevaci_beke_megkotesel

ZOMBORI ISTVÁN: *A Szeged-Csanádi Püspökség Egyházmegyei Múzeum és Kincstár. Megjelent a püspökség alapításának 975. a püspöki palota és a székesegyház átadásának 75. évfordulója alkalmából*. Szeged-Csanádi Püspökség, Szeged, 2005. Elektronikus elérhetőség: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/A_szegedi_csanadi_puspokseg/pages/001_szeged_csanadi_puspokseg.htm

Virtual Arad, weboldal:

http://www.virtualarad.net/news/2008/va_n240508-ro.htm